

על אבא ד"ר יצחק ברויאר ז"ל

זיכרונות ממבט של ילד לפני בר המצוה*

...ביקורו הראשון של אבי מורי בארץ ישראל חל אחרי חג הפסח תרפ"ו. הפלגתו לשם ושהייתו בירושלים נעשו בשליחות הנהגת אגודת ישראל, והיה להם אפוא אופי ציבורי-פוליטי מובהק; ואילו שיבתו הביתה הייתה עניין למשפחה, ששמעה את רשמיו וסיפוריו מארץ הקודש.

את ימי חופשת הלימודים בקיץ של אותה שנה היינו אמורים לבלות בבלנקנְקְרָה שבבלגיה, על חוף הים הצפוני. בניגוד למתוכנן נסענו עם אמא בלבד - אבא נשאר בבית כי הסבא הרב שלמה בן ה-75 [רב קהילת 'קהל עדת ישורון' בפרנקפורט] נפל למשכב, ובמצב זה לא רצה אבא לעזוב את מיטת החולה למשך יותר משעות אחדות. חוויות רבות היו לנו בימי שהותנו ליד הים הגדול, אולם הם נמחקו כמעט כליל בגלל האופן בו הגיעו לקיצם הפתאומי: במוצאי שבת 'חזון' נתקבלה דרך הטלפון הידיעה שהסבא נפטר בשבת, והיה עלינו לשוב הביתה במהירות כדי להגיע לפני צאת ההלוויה.

בבית חיכה לנו מאורע שנגע בעומקי נפשנו: נכנסנו לטרקלין, ושם שכב אבא על הספה - ובכה, בכה והתייפח כמו ילד קטן. אנו מעולם לא ראינו את אבא שופך דמעות, ולא שמענו אותו נותן קולו מרוב צער. כל מה שקרה לאחר מכן באותו יום, ערב תשעה באב, ובאותו שבוע, עמד בסימן אבלו הכבד של אבא: עצרת ההספדים של כל הקהילה, ואורחים רבים בבית הכנסת הגדול, כשהארון מוצב בחזית לפני התיבה; הספדו של הדיין ר' גרשון פוזן, תלמידו ונאמן ביתו של הרב, שהתייפח ופתח בקריאתו של אלישע הנביא: 'אבי אבי רכב ישראל ופרשיו'; ומסע ההלוויה שמאות רבות השתתפו בו, כשהארון מונח בתוך מרכבה שהייתה רתומה לשני סוסים. לפני שהארון הורד לקבר סגרו אותו אנשי החברה קדישא במסמרים - והלמות הפטיש, שהחרידה אותי מאוד, הדהדה בזיכרוני עוד זמן רב לאחר מכן.

חזרנו מבית העלמין בשעה מאוחרת אחר הצהריים. האור והחום של יום קיץ יפה פינו מקום לחשכתו וקרירותו של ליל תשעה באב. אותו לילה התמוזג אבל היחידים של המשפחה ושל הקהילה עם אבל הרבים המקוננים על חורבן ירושלים ובית המקדש. זכרנו מה שאבא סיפר לנו על פטירתה של אמו, הסבתא, הרבנית, ועל

* מתוך זיכרונותיו של פרופ' ברויאר ז"ל, באדיבות בנו הרב שלמה שליט"א. הדברים עברו עריכה קלה ע"י העורך.

הדברים שאמר הסבא עם יציאת נשמתה: 'ממש כמו חורבן בית המקדש'. ובערב, כששליח הציבור פתח בפסוק 'איכה ישבה בדד העיר רבתי עם הייתה כאלמנה' - מי לא חשב על קהילת פרנקפורט, שנפלה עטרת ראשה ופנה זיווה והדרה.

מאז ומתמיד נתקשר בדמיונו בית המקדש בירושלים עם בית הכנסת המפואר של קהילתנו. כשלמדנו עם אבא בלילי שבתות את פרשת השבוע והגענו אל הקמת המשכן, חלקיו וכליו, ראינו לפני עינינו את בניין בית הכנסת הגדול, חלקיו וכליו. ולא עוד, אלא ראינו את הכהן הגדול בדמות הסבא, ואנחנו, הקטנים, היינו 'צוערי הלויים'. אבא היה משה בן עמרם, המורה, הרב והמנהיג.

בהקשר זה עמדה גם חווייתנו בקשר למסע ארץ ישראל של אבא. למעשה אבא לא ביקר בארץ ישראל - הוא ביקר בירושלים, וממנה לא יצא כל ימי ביקורו. ולא בירושלים ביקר, אלא בעיר העתיקה של ירושלים, ושם התגורר סמוך לביתו של רבי יוסף חיים זוננפלד, שלמד יחד עם הסבא בישיבת פרשבורג. אני מדגיש את הפרטים האחרונים האלה, מפני שהם חשובים להבנת יחסו של אבא אל 'היישוב הישן'. אבא אמר לנו כי הוא נוסע לירושלים על מנת לסייע לאנשי 'היישוב הישן' לשמור על עצמאותם ואי-תלותם. אינני חושב שתפשתי אז את עיקרי האידיאולוגיה של ה'פרישה', 'אָוסטריט' בלעז, היינו חובת הפרישה מן הקהילה כאשר היא נשלטת על ידי יהודים המשתייכים ל'יהדות הרפורמה'. ידעתי שאבא הוא בין אלה המקדישים זמן ומרץ למלחמה ב'יהדות' זו, ושפרסם על נושא זה ספרים ומאמרים. הבנתי שהוא למד גזירה שווה בין ירושלים ופרנקפורט, ולא עוד, אלא אפילו קל וחומר: ומה בפרנקפורט שהיא עיר של גויים בארץ של גויים מצוה לפרוש מקהילה של אנשי הרפורמה, בירושלים עיר הקודש והמקדש שבארץ הקודש לא כל שכן?

בין החפצים שהביא אבא מירושלים היה גם דף נייר ועליו מודפס 'שיר היוצאים' (יוצאים = פורשים), עם תווי הנגינה, ואני התבקשתי לפענח את התווים ולשיר את 'שיר היוצאים'. ישבתי שעות ארוכות ללמוד את המנגינה, כי עדיין לא ידעתי לשיר מן התווים, וגם להבנת התמליל העברי נדרש מאמץ רב שכן טרם הייתה השפה העברית שגורה בפינו. מכל מקום בלינו הרבה זמן במחיצתם של אנשי 'היישוב הישן', והרעיון שאנשים אלה הם אנשי 'פרנקפורט' הגרים בירושלים הטיל עוגן במחשבותינו. גם בין שאר הדברים שאבא הביא עמו בלט 'היישוב הישן', כגון בובות שהיו מלובשות מעילים צבעוניים ארוכים וחבשו כובעי פרווה ('שטריימל').

גם שיר אחד הוא לימד אותנו משירי ירושלים, וזה היה שיר בשפת יידיש שנודע שנים לאחר מכן בתמלילו העברי של אביגדור המאירי: 'מעל פסגת הר הצופים'. במקורו זהו שיר שבא ממזרח-אירופה, ומסופר בו על יהודי זקן היושב בחדר קר וחשוך וחושב ומתגעגע לירושלים (זוכר אני את מילות החרוז 'אלטער', היהודי

הזקן, ו'קאלטער', החדר הקר). אנחנו לא ידענו יידיש, ואפילו הייתה לנו רתיעה מן השפה הזאת, שנשמעה באוזנו כמין גרמנית מקולקלת ונלעגת, אבל בזכות המנגינה העדינה, העצובה, מפי אבא, ששר אותה בקולו היפה והפעם גם הרועד, אימצנו ברצון וברצינות גם את תמליל היידיש. ולא רק קולו היה רועד מרוב התרגשות כששר את השיר הזה, אלא גם ידיו, והן ריתקו את מבטנו כל זמן שישבנו אתו, כי הן היו שזופות מאוד. שבועיים בירושלים בימי הקיץ - והידיים ספגו את קרני השמש ונשתנה צבען.

איכשהו ידי אבא השזופות היה בהן משום מימוש של נושא שהיה שגור בפיו, ושמשעו לירושלים וסיפוריו בהקשר זה העניקו לו פתאום דחיפות וריאליות קרובה: ביאת המשיה. מאז ומתמיד 'משיח' הייתה בין המילים העבריות השכיחות ביותר שאבא שזר אותן בשיחותיו עמנו בשפה המדוברת, בגרמנית, ועתה כשאבא ישב אתנו וסיפר על ירושלים חשבתי שמן הסתם גם ביאת המשיח אינה רחוקה.

אבא היה הדמות המרכזית בחיינו. הוא שר ודקלם, בחן אותנו בגמרא, וטייל איתנו בימי ראשון פעם בחודש בממוצע. בימי הקיץ בחודשים תמוז ואב, כשטיילנו בהרי הטאונוס והגיעה שעת חצות, ישבנו בתוך היער על הארץ ואמרנו את תיקון חצות שנאמר בשלושת השבועות גם בחצות היום, ואבא קרא את פרק 'זכור ה' מה היה לנו' ממגילת איכה בעל פה ובלחן הטעמים של מגילת איכה.

אבא היה מגיד שיעור בגמרא בבית המדרש של היהודים ממזרח אירופה פעמיים בשבוע. שמונה עשרה שנה לימד מסכת בבא קמא, ולאחר שסיימו אותה עבר למסכת שבועות. זוכר אני היטב את הסיום החגיגי של מסכת שבועות. הוא התקיים במלון היהודי בעיר, שעמד תחת השגחת רבנות הקהילה. אבא היה במצב רוח של שמחה גדולה, לא מיעט בשתיית יין ('כל השנה חייבים להתאמן לקראת פורים'), ובנסיעה הביתה במונית שמנו לב שהוא קצת שיכור. כשירדנו ואבא ניגש לנהג לשלם, התחיל לשוחח עם הנהג הגוי על הירח. הנהג הסתכל בו וחיך, ואנחנו היינו גאים באבינו שבשעת שכרותו לא השתולל כדרך השיכורים, אלא ביקש לשוחח עם גוי בלתי ידוע על ענייני השמים והארץ...

אבא אהב לשוחח גם אתנו על עניינים 'שבשמים ובארץ', ועשה כן בשלב מוקדם יחסית בחיינו הצעירים. משער אני כי אי פעם בשבתנו עמו שאלנו אותו 'אבא, מיהו האיש הזה? והתכווננו לתמונה גדולה שהייתה תלויה בחדר עבודתנו. זה היה ציור של איש מבוגר. אילו היה עטור זקן אולי לא היינו שואלים, והיינו מניחים שהוא אחד מגדולי ישראל. אולם לא זו בלבד שלא היה לו זקן, אלא גם כיפה לא חבש! אבא הסביר לנו שהאיש הזה הוא גוי, הוגה דעות ושמעו עמנואל קאנט, ושאלו היה חי בזמננו ואבא היה נפגש עמו היה מברך עליו את הברכה שחייבים לומר כשרואים חכם גדול מאומות העולם: 'ברוך... שנתן מחוכמתו לבשר ודם'. יבוא היום, הוסיף

אבא, והוא יספר לנו על חוכמתו של קאנט. כמו את כל הבטחותיו גם את ההבטחה הזו אבא קיים, ובטיולי יום ראשון שלנו הייתה חוכמתו של קאנט אחד הנושאים הקבועים. אולם לא אטען כי בגיל צעיר למדנו והבנו פרקים של תורת ההכרה של קאנט, או את ה'ציווי הקטגורי' על פי משנתו...

אבא היה בהחלט מסוגל ומוכן לשחק ולהשתעשע אתנו, ועשה זאת לעיתים לא נדירות. אבל הייתה לו שיטה פדגוגית לדבר איתנו ברמה הגבוהה קצת למעלה מהשגתנו. הוא גרס שאל לו למחנך 'להתיילד' בשיחתו עם הילד ולדבר אתו בשפת הגן או כיתה א', אלא עליו לנסות לדבר אתו כדבר איש עם רעהו, כמובן עד לגבול מסוים. הוא פירש את הפסוק במשלי 'חנוך לנער על פי דרכו' שהדיבור עם הילד צריך 'להטרים' במידה מה את 'דרכו', כלומר את התפתחותו. במקום לרדת ולהיות עם הילד כפי שהוא עכשיו, מוטב לנסות ולהעלות את הילד למדרגה יותר 'מבוגרת'. אנחנו כילדים היינו רגילים שאבא יפנה אלינו כמו אל מבוגרים, ולא שמחנו לקראת זה, כי פנייה כזאת הייתה כמו בחינה, שאפשר לעמוד בה, אבל אפשר גם להיכשל בה. בייחוד נהג אבא כך במעמד של אורחים מבוגרים.

אספר על מקרה אחד מסוג זה. תמיד היו אצלנו אורחים בסעודות שבת וחג, והשיחה מסביב לשולחן נגעה לרוב בפרשנות המקרא, בסוגיא מן הגמרא, בפרשה היסטורית או בענייני דיומא. אנחנו ישבנו בין המבוגרים, הקשבנו, וקלטנו מה שקלטנו. פעם אחת, באמצע שיחה כזאת, פנה אבא אלי ושאל: 'ובכן, מרקוס (או 'קוזה', שם של חיבה, קיצור של שמי הלועזי), ובכן מה דעתך על מנדלסון?'. מסתבר שהשיחה נסבה על משה מנדלסון, ואבא דרש שאביע את עמדותי, עמדת ילד בן 12. לא ידעתי מי היה מנדלסון ומה פעל בחייו, אבל הבנתי מספיק כדי לקלוט מדברי אבא בהזדמנויות שונות שמנדלסון היה אמנם יהודי טוב, אבל... למה היה מכון ה'אבל' הזה לא תפסתי, אלא שהבנתי שאבא אמנם אינו פוסל אותו לחלוטין, אבל הוא נמנה עם האישים שאין אבא אוהב אותם במיוחד (והיו רבים כאלה...). לכן אחרי הפסקה קצרה אמרתי בקול רם: 'מנדלסון אינו אהוד עלי'. להפתעתי הגדולה פרצו האורחים בצחוק גדול, ואבא קרא לי לבוא אליו לראש השולחן ומזג לי כוס יין, דבר ששימש כפרס הצטיינות. רק מאוחר יותר הבנתי מדוע הקהל צחק - משום שאמרתי שאינו אהוד 'עלי', כאילו קראתי את כתבי מנדלסון ולמדתי עליו ותמצית התרשמותי האישית היא שהוא 'אינו אהוד עלי'...

